

RAZVOJ FEUDALNE RENTE U SLOVENSKIM POKRAJINAMA DO 16. STOLJEĆA

Pavle Blaznik, Ljubljana

1. Obaveze podanika u srednjem vijeku

a) U prvim stoljećima nakon dolaska u novu domovinu bili su Slaveni, doduše, slobodni, ali su ipak bili podređeni javnoj vlasti knezova, što je bilo povezano s određenim javnim teretima. Međutim, za nastajanja zemljišnih vlastelinstava sve se više osipao sloj slobodnjaka, koje, dakako, nisu vezale nikakve obaveze prema zemljišnoj gospodi. Tako je bila s vremenom uključena u zemljišna vlastelinstva velika većina Slovenaca koje su kao radnu snagu teretile teške obaveze. U početnoj fazi donosio je zemljišnoj gospodi srž prihoda onaj dio njihovih zemalja koji su obrađivali u vlastitoj režiji. Na toj dominikalnoj zemlji predstavljali su glavnu radnu snagu pridvorni neslobodnjaci koje je zemljišni gospodin neograničeno izrabljivao. Ali već u sistemu pridvornog gospodarstva zemljišni je vlastelin razdijelio većinu obradive zemlje na seoska gazdinstva koja su samostalno obrađivali neslobodnjaci ili na drugi način ovisne osobe. Ti podanici morali su davati dvoru dio vlastitih proizvoda, a ujedno su ih gospoda mogla prisiliti da obrađuju pridvorno zemljište i više dana u tjednu.

Razlike u obavezama koje se opažaju već od samog početka izvire iz različitih gospodarskih prilika pojedinih zemljišnih vlastelinstava, a djelomice i iz nejednakog socijalnog stupnja podanika. Zemljišno vlastelinstvo skromnog opsega svakako je zahtijevalo od neslobodnih seljaka mnogo više služinske tlake za obrađivanje pridvorne zemlje i za pomoć u kući nego velika vlastelinstva s brojnim gospodarstvima. Ona su imala kmetova na pretek i zato su, pogotovu udaljeniji, rijetko kada dolazili na tlaku. Neke među njima teretila je samo tlaka sa zapregom ili pak sezonski rad na polju. Kod podanika s manjom obavezom kuluka bilo je težište opterećenja na davanju redovitih podavanja, kako u poljoprivrednim proizvodima tako i u stoci.

Pošto je stupio na snagu zemljišno-vlastelinski sistem i s napredujućom kolonizacijom od 11. st. nadalje te s postepenim napuštanjem pridvornog gospodarstva, počele su se bitno mijenjati obaveze stanovništva podređenog ze-

mljišnim vlastelinstvima. U novim gospodarskim uvjetima težište tereta sve se više prebacivalo od tlake na podavanja u naravi. Budući da je zemlja bila podijeljena na *hube* (selišta) sa dosta sličnim prinosima, bila su podavanja po pojedinim predjelima istog zemljišnog vlastelinstva u početku prilično jedinstvena po obliku i vrijednosti, dok su bila različita među različitim područjima istoga vlastelinstva, a još više među pojedinim vlastelinstvima.

Na smanjivanje obaveze tlake utjecalo je već samo naseljavanje novih podanika, jer se s novim radnim snagama rad na dominikalnoj zemlji porazdijelio na veći broj podanika. Još su se u većoj mjeri smanjivale obaveze tlake kod napuštanja pridvornog gospodarstva, što međutim nije jednakomjerno obuhvatilo slovenski teritorij. Smanjivanje tlakovnih obaveza pogotovu se manje osjetilo po vinogradarskom području Dolenjske i Štajerske, gdje se pridvorno gospodarstvo i dalje čvrsto zadržalo. Popuštanje dužnosti tlake s obzirom na opterećenje prilično je izbrisalo razlike među većinom seljačkog stanovništva i »svobodina« koji su već kao takovi bili oslobođeni redovite ručne tlake na pridvornom zemljištu, ali su bili dužni davati vlastelinstvu dio priroda.

Sa sve manjim potrebama za radnom snagom zemljišna su vlastelinstva barem od 10. stoljeća dalje ubirala već ovdje-ondje kao nadomjestak za tlaku novčani doprinos — »robotninu« (novčani otkup tlake). Iz početka je bila mogućnost novčanog otkupa vezana na godišnju odluku zemljišnog vlastelina. Prodiranje novčane privrede, pogotovu od 13. stoljeća dalje, još je jače pospjelo pretvaranje tlake u novčano breme, iako s »robotninom« vršenje tlake u pravilu nije potpuno otpalo. Novčana privreda promijenila je i odnos među naturalnim i novčanim prihodima vlastelinstava. Dok su dosad naturalna podavanja znatno nadmašivala vrijednost novčanih obaveza, odsad se sve više javljao novčani otkup i za naturalna davanja.

Dok su tlaku i davanja u naravi pretvarali u novčane obaveze po realnoj vrijednosti, uvođenje novčane rente odgovaralo je mnogim vlastelinstvima. S prodiranjem tržišne privrede vlastelinstva su mogla osigurati bolje proizvode nego što su ih izrađivali kmetovi. S fiksiranom novčanom rentom vlastelinstva su osiguravala sebi veći dobitak, osobito na račun tlake, koja uz slab radni elan kmetova nije bila djelotvorna. S novčanom rentom otpalo je zakašnjelo sakupljanje proizvoda što je trebalo nadzirati, nije bila potrebna briga za prostorije i nije bilo bojazni da bi se roba pokvarila... Za novčani otkup pak već su se iz početka zauzimali i brojni podanici jer im je novčano poravnavanje obaveza omogućavalo veću slobodu kod gospodarenja.

Ipak nailazimo i na slučajeve da su podanici radije davali stoku nego novac umjesto nje. Pretvaranje naturalnih podavanja u novčane obaveze zbog različitih potreba vlastelinstava zahvatilo je slovenski teritorij prilično nejednakomjerno. Naturalna renta i nadalje je prevladavala naročito gdje nije bilo gradskih tržišta. Jednako je tako prijala naturalna renta vlastelinstvima s brojnom družinom, npr. samostanima, a isto tako i onima s dobro organiziranom trgovinom. Ta naturalna podavanja obećavala su im veće dobitke. Nasuprot tome pridavala su zadužena vlastelinstva prednost novčanim podavanjima. Nailazimo i na slučajeve da su vlastelinstva iz godine u godinu sama birala između podavanja u naravi ili u novcu; pri nekim su naravnim podavanjima pak prepuštala odluku podanicima, dok pri drugima nisu dopuštala otkup.

Naturalno podavanje vrijedilo je pogotovu za sirane, gdje je bilo težište podavanja u siru.

S opadanjem obaveza tlake postepeno su otpadale pravne pregrade koje su pri formiranju vlastelinstava odlučno utjecale na vrstu i visinu obaveza. Opterećenja podanika sve više su se povezivala sa zemljom dok nije konačno predmetni teret posve istisnuo nekadanje osobno opterećenje obrađivača. Budući da je visina obaveze ovisila o veličini seljačkog gospodarstva, bile su polovinske, četvrtinske »hube« opterećene srazmjerno površini. Na vrijednost podavanja utjecala je i vrsta gospodarstva. Kod sirana je bila, na primjer, cjelokupna vrijednost podavanja koja se ravnala prema broju stoke općenito veća nego kod drugih »huba« (selišta) u neposrednom susjedstvu. Slobodovlasnička zemljišta nisu, dakako, bila podvrgnuta obavezama iako ih je imao seljak koji je inače obrađivo podaničku zemlju.

Podanici su bili i u novim prilikama različito opterećeni. Djelomice su na to utjecale različite potrebe vlastelinstava, djelomice i njihov različit postupak, jer se sva gospodstva nisu jednako obazirala na gospodarsku mogućnost podanika. Visina obaveza bila je, dakako, ovisna i o unosnosti »huba« zbog čega su se i nadalje održale razlike čak u granicama istih vlastelinstava, osobito onih većeg opsega. S obzirom na tlakovne dužnosti bili su u boljem položaju podanici onih gospodara koji su imali u posjedu više vlastelinstava, a njihovo je glavno sjedište bilo jako udaljeno. To vrijedi osobito za velika crkvena gospodstva kao na primjer za freisinški posjed u Loki na Gorenjskom, salburška gospodstva itd., koja su u tom razdoblju obrađivala na slovenskom području polje u vlastitoj režiji u vrlo skromnom opsegu. Među malim vlastelinstvima bili su posebno u ugodnijem položaju podanici crkvenih ustanova sa sitnim posjedima. Dakako, na odmjeravanje je tlake utjecao i položaj seljačkog dobra prema mjestu. Podanici u blizini dvorca bili su općenito jače opterećeni tlakom; podanici iz udaljenijih mjesta bili su opet — ako su ih zvali na tlaku — utoliko u lošem položaju što su izgubili mnogo vremena na put. Zbog svih tih činjenica bila je tlaka vrlo neujednačena ne samo od sela do sela nego i od gospodarstva do gospodarstva, i to katkada i u granicama istog gospodara. Općenito se u tom razdoblju odmjerena tlaka vrtjela oko 3 do 12 dana u godini, dok je neodmjerena tlaka mogla biti, naročito u vinogradarskim predjelima, dosta teža.

S obzirom na cjelokupna redovita opterećenja prema zemljišnim vlastelinstvima činjenica je da su stariji kolonisti imali veće obaveze od mlađih koji su se naseljavali na manje unosnim zemljištima. Među potonjima bili su opet na mnogim mjestima u ugodnijem položaju kolonisti koji su u vrijeme sistemske kolonizacije krčili teško dostupno i ne naročito plodno šumsko područje, i to s obzirom na visinu davanja, a još više s obzirom na obaveze tlake od kojih su ponegdje uopće oslobođeni. Na pitanje u kakvom je odnosu bila visina davanja prema cjelokupnom prirodnom odgovaranju djelomice prilike u Istri gdje je crkva dodjeljivala na obradu neobrađena zemljišta koja su primatelji kultivirali u vinograde; dok je crkva ubirala prvih godina tek desetinu, kasnije joj je pripadala četvrtina svih priroda, a od ostale tri četvrtine desetina. Djelomičan odgovor naznačuje i Mellova ocjena po kojoj je vidljivo da je podavanje na Kozjanskom iznosilo u žitu, bez ubrajanja desetina do 20% cjelo-

kupnog priroda, pri čemu je računat prirod iz konca 18. stoljeća, koji je za 16. stoljeće previsok; tako je postotak za starije razdoblje još veći.

Podanici koji su obavljali za zemljišnog velmožu neke stalne poslove uživali su razne pogodnosti. Stupanj olakšice bio je ovisan o značenju funkcije. U posebnom položaju bili su »župani«, seoski poglavari. U rano feudalno doba na mnogim su mjestima uživali po dvije neopterećene »hube« (selišta). Kasnije su bili u većini slučajeva posve oslobođeni podavanja za »županicu«; ako im je pripadalo više selišta, plaćali su za njih obično kao njihovi susjedi. Na mnogim su im mjestima morali i drugi podanici doprinositi posebna podavanja i vršiti tlaku. Međutim, seoski poglavari su morali tim dohocima pokrивati sitne tekuće izdatke, a osobito pobrinuti se za vrijeme dodatnih podaničkih podavanja za izdržavanje namještenika teritorijalnog zemljišnog velmože prilikom »pojezda«.

Šumari koji su bili nastanjeni u blizini opsežnih šumskih predjela bili su posve oslobođeni davanja od selišta, dok su međutim šumari istog vlastelinstva u predjelima sa slabijim šumama imali samo djelomična olakšanja. — Brodari su za uživanje selišta besplatno osiguravali prijevoz preko rijeke za dvorske potrebe i morali su ovdje-ondje sami uzdržavati brod. — Posebne pogodnosti uživali su gornjaci, lovci, ribiči, pomoćnici seoskog poglavara itd. U posebnom su položaju bili strijelci koji su bili ponegdje sasvim, a drugdje djelomice oprošteni podavanja. Rijetki su podložnici uživali seljačko gazdinstvo po građanskom pravu; ti su bili uopće oslobođeni od radova na tlaci, a podavanja su namirivali samo u novcu. — Olakšanja su ponegdje uživali i podanici koji su se bavili pčelarstvom. Slično su, na primjer, na tolminskom području pastiri velikih pašnjačkih udruženja davali određenu količinu sira, odnosno novac umjesto sira, a ujedno su im bila smanjena podavanja od seljačkih dobara. Na sličan su se način ravnala također zajednička podavanja seljaka su bila podijeljena po građanskom pravu.

Među *povremenim podavanjima* bila su najvažnija ona u vezi s izmjenom podanika na seljačkom gospodarstvu. Uz preuzimanje seljačkog dobra bilo je potrebno plaćati visoku »primščinu« (novčani prinos za preuzimanje posjeda), koja je iznosila do 15% vrijednosti seljačkog dobra. S plaćanjem »primščine« bilo je novom podaniku dodijeljeno seljačko dobro na doživotno uživanje (»zakupne hube«). Kod jednog dijela seljačkih dobara počelo je vrijediti nasljedstvo prema »kupnini« (svoti za koju su kupljena, koja je iznosila 15—100% procijenjene vrijednosti imanja »kupne hube« (kupljenog selišta). Svotu za kupovinu davali su odjednom ili tako da je svaki slijedeći nasljednik platio određeni postotak. Preuzimač bi platio razmjerno mali novčani iznos kao »primščinu«. Slično je sasvim niska »primščina« vezala i neka rijetka seljačka dobra koja su bila podijeljena po građanskom pravu.

Prilikom smrti podanika ubirala su neka vlastelinstva »mrtvaščinu« (novčani prinos za mrtvog). Na taj račun davali su najboljeg ili drugog najboljeg vola, u loškom vlastelinstvu osim vola još i ovcu ili prašćića. Kad su stekla pravo novčana davanja, vlastelinstva su se počela zadovoljavati novčanim plaćanjem. Ukoliko po smrti podanika nije ostao na seljačkom gospodarstvu član njegove rodbine, moglo je zemljišno vlastelinstvo doći do cjelokupnog imetka, kako nekretnina tako i pokretnina. Na području loškog vlastelinstva imala je

na primjer u takvu slučaju udovica pravo na trećinu pokretnina, trećina je pripala vlastelinstvu, trećinu su poklonili crkvi. S napredujućom organizacijom vlastelinskih pisarni postajale su sve opsežniji izvor vlastelinskih dohoda razne takse za ispostavljanje dokumenata. Neka zemljišna biskupska vlastelinstva (npr. freizinska) i samostanska ubirala su posebna dosta visoka podavanja i za svaki nastup novog velmože. — Zemljišna gospoda u mnogim su slučajevima odstupala određene dohotke upravnim organima, što naročito vrijedi za sitna podavanja, i to prije svega za vlastelinstva u kojima zemljišna gospoda nisu bila stalno naseljena.

b)

Osim patrimonijalne zemljišne vlastele teretili su podanike također teritorijalne zemljišne velmože. Oni su barem djelomice svaljivali na podanikova ramena svoje obaveze prema zemaljskom knezu u vezi s razdiobom zemaljsko-sudbenih prava. Osjetni teret predstavljala je dužnost prema kojoj su podanici morali uzdržavati za vrijeme sudskih rasprava velmožu i brojnu konjaničku pratnju. Među teretima koji su vezali u srednjem vijeku podanike sa teritorijalnim vlastelinom najpoznatija je »žirovina«; visina tih podavanja ravnala se prema broju i starosti prasaca koje su gonili na pašu u hrastove i bukove šume. Vlasnici koji su stanovali izvan teritorijalnog vlastelinstva plaćali su posebna, nešto povišena podavanja. Njihov dio pripao je vlastelinskim namještenicima. Isto tako su dobivali vlastelinski upravni organi podavanja o prošanjima.

c)

Podanike crkvene gospode koji su trebali za obavljanje određenih obaveza ili pravnih čina odvjetnika vezala je osjetna »odvetščina«. Vlastelinstva su, naime, svalila na podanike bar dio tih obaveza koje je bilo potrebno namiriti, negdje samo u novcu, a drugdje i u naravi. U odvjetnički odnos s vremenom su se uvrštavali i kosezi kao ostatak slobodnog sloja nad kojima su počele za vrijeme raspadanja starih pravica vršiti sudsku vlast koruške vojvode, a kasnije također teritorijalne i čak obične zemljišne velmože. U vezi sa sudskom podređenosti morali su kosezi plaćati »odvetščinu« barem od 13. stoljeća nadalje najprije, ovdje-ondje u Kranjskoj, a zatim i u Koruškoj. S vremenom se značenje »odvetščine« počelo zaboravljati. Obaveza je prerastala u breme koje se postepeno izjednačavalo s obaveznim podavanjima zemljišnoj gospodi što je vodilo koseze u red podanika.

č)

Posebna vrsta obaveza bila je »gornica« koju su davali gorskom gospodinu za uživanje gorsko-pravnih vinograda ne samo seljaci nego i građani, pa čak i plemići (sugorniki). »Gornicu« su plaćali djelomice u novcu, djelomice u robi u ovo i sljedeće vrijeme.

d)

Znatno opterećenje predstavljala je *desetina*, koja se je u rano doba s obzirom na podavanja pojavljivala u dva oblika. Prema kanoničnoj desetini trebalo je davati pravi deseti dio stvarnih priroda na polju i prirasta u staji. Blaži oblik bila je slavenska desetina nazvana tako jer je bila raširena po prostranom slavenskom području. Slavenska desetina bila je čvrsto određena s obzirom na količinu podavanja i nije dosegala stvarni deseti dio. Na račun slavenske desetine podavalo se npr. žito, med, sir, kože, lan itd., ali i novac: ta podavanja bila su vrlo slična uobičajenim obaveznim podavanjima zemljišnoj gospodi.

Mišljenja o nastanku slavenske desetine nisu istovjetna. Na Schmidovu tezu da je nastanak slavenske desetine utemeljen u posebnim gospodarskim uvjetima odvratio je Klebel, kojemu potvrđuje i Tremel da je kod Slovenaca slavenska desetina raširena samo na području salcburške nadbiskupije, dok je u dosegu oglejskog patrijarhata nisu poznavali. Blaže njezine oblike, navodno, iziskuju prije svega misionarski interesi: iz Koruške, kao prve zemlje gdje je došlo do većeg pokršćavanja Slavena, bili su navodno bavarski misionari prenijeli slavensku desetinu u Češku odakle se širila dalje po slavenskom svijetu. — Schmid je odgovorio da pojava slavenske desetine na području oglejskog patrijarhata nije dokazana, no moguće je, dok je Kleblovo tvrđenje o širenju slavenske desetine iz Koruške na preostali slavenski svijet u suprotnosti sa činjenicama. U Ugarskoj, Češkoj, kod baltičkih Slavena i Poljaka počinjnu podavanja crkvi u obliku općeg poreza te bi dakle oblik slavenske desetine bio nastao svuda samostalno. Schmid uostalom ne isključuje mogućnost da misionari nisu htjeli preopterećivati novih kršćana, ali glavni uzrok za uvođenje unaprijed određene visine desetinskog podavanja bilo je staroslavensko gospodarsko uređenje bez ustaljenog poljodjelstva; jer se gospodarstvo u velikoj mjeri oslanjalo i na neagrarne djelatnosti kao lov, ribolov, šumsko pčelarstvo, pa je bilo, dakle, nemoguće utvrditi stvarni prinos; zagovornici crkvenih pravica morali su se zadovoljiti manjim, unaprijed određenim dohotkom. Nejasni su počeci ustavljanja desetine. Ponegdje su je možda rano prisvajala svjetovna gospoda, pogotovu vlasnici vlastelinskih crkava koji su kao ustanovitelji crkava postavljali svećenike, uzdržavali ih i ubirali dohotke. Na području oglejskog patrijarhata bili su takvi vlasnici doduše rjeđi, no ipak su desetine po svojoj vjerojatnosti ubirali od samog početka. Brojniji su bili gospodari vlasničkih crkava na salcburškom području: time su se u ubiranju desetina od konca devetog stoljeća pridruživale i druge velmože, osobito crkveni odvjetnici.

Dohoci su od desetine s kolonizacijom rasli. Za vrijeme crkvenih reformi sredinom 11. stoljeća crkva je pokušala vratiti taj izvor prvotnoj namjeni. Pravo na desetinu su — uporedo s uspostavljanjem pražupne organizacije — postepeno uvodili salcburški nadbiskup i oglejski patrijarh. Ponegdje se crkva zadovoljila otkupom u obliku zemljišnog posjeda. Ujedno je crkva odbacivala slavensku desetinu koja s uređenjem selišnog sistema nije imala više temelja. Usprkos uvođenju kanonične desetine, dotad uobičajena slavenska desetina u rijetkim se slučajevima zadržala do konca srednjeg vijeka. Po količini je kanonična desetina na mnogim mjestima prezimala visinu redovnog davanja. Vrhovna up-

rava nad ponovno zadobivenom desetinom pripadala je oglejskom patrijarhu, odnosno salcburškom nadbiskupu, koji nisu samo nadzirali poslovanje nego su i raspolagali desetinom. Tako su se oni npr. od mnogih samostana (npr. vetrinjski, žički, jurkloštarski) odrekli desetine. Prihodi od desetine još su se dalje dijelili. U Primorju je bila najuobičajenija prvotna dioba na četvrtine, inače je u Sloveniji prevladavala dioba na trećine; jedna trećina sama po sebi pripadala je župama. Kako je bila ustanovljena nova župa do 13. stoljeća, vrijedio je običaj da je stara župa desetinu odstupila novoj ustanovi, dok se od 14. stoljeća dalje matične župe nisu više držale te pravice.

Ubiranje desetine bilo je vezano s poteškoćama koje su manje osjetila manja desetinska gospoda (npr. župnici) nego, na primjer, biskupi s prostranom zemljom. Jake je nezgode prouzrokovalo osobito ubiranje velike desetine, jer se trebalo obazirati ne samo na dozrijevanje već i na vrijeme. Zato su velika desetinska gospoda već rano postavljala namještenike-desetinare, koji su spremali desetinu u desetinske dvorce. Takve dvorce crkva je gradila još u 12. stoljeću, ali su oko 14. stoljeća propali.

S vremenom počela je desetina crkvi ponovo izmicati iz ruku. Od druge trećine 13. stoljeća množe se slučajevi da je crkva davala desetinu u feud zemljišnim vlastelinima. Kad je prevladalo novčano gospodarstvo, ponegdje su se desetinska gospoda pogodila s obveznicima za novčani iznos, što međutim vrijedi u većoj mjeri samo za male desetine. Velika desetina, količinu koje je bilo lakše nadzirati, ostala je u biti i dalje naturalno davanje.

2. Razvoj feudalne rente u prvom stoljeću novog vijeka

a) Izjednačavanje pravnog položaja seljaka stvorilo je prema kraju srednjeg vijeka dosta ujednačen status podanika. Podanička su bremena s vremenom zahvatila većinu seoskog stanovništva. No obaveze su bile još neujednačenije nego dosad. Do razlika je došlo već kod »huba« u istom vlastelinstvu. Dok su vlastelinstva dosad barem podanike u istom naselju u pravilu opterećivala po jedinstvenom ključu, htjeli su vlastelini po novom — naravno na štetu podanika — redovne obaveze individualno porazdijeliti. Zbog takva postupka seljaci su se pozivali na upise u stare urbare (»stara pravda«), koje gospoda ne smiju svojevóljno mijenjati. Uostalom, samovolju su trebala do neke mjere ograničavati kupovna pisma koja su vlastelini od 15. stoljeća dalje ispostavljali podanicima. No, kako pokazuje primjer bleidskog vlastelinstva iz 1515, gospoda su se znala ukloniti tim ograničenjima tako da su kupovna pisma zadržavali i pokušali seoska gospodarstva podijeliti dalje po strožim uvjetima. — Na razlike u opterećenju utjecao je još samo djelomice osobni položaj pređa nekog podanika. Tako su vlastelinstva kosezima doduše povisivali davanja — koja su mogli u cijelosti namiriti novcem — pa ipak su ti tereti bili još uvijek znatno niži od obaveza drugih podanika u istom vlastelinstvu. Na nejednakomjerno opterećenje u okviru istog vlastelinstva utjecale su prije svega nove razlike u imetku. Od 15. stoljeća dalje postajao je sve brojniji sloj »kajžara« koji su plaćali za uživanje općinske zemlje, iz početka tek skromni novčani prinos, i to djelomice susjedstvu, djelomice pak kao prinos za odgovarajućim

teritorijalnim zemljišnim vlastelinstvima. Obaveze »gostača« stanara koji su bili rjeđe prisutni bile su vezane isključivo na njihovu osobu.

Ako je pretvaranje naturalne rente u novčanu nekada općenito odgovaralo i vlastelinu i podanicima, počeo se položaj bitno mijenjati prema kraju srednjeg vijeka. Zbog padanja vrijednosti novca novčana su davanja postajala po vrijednosti sve manje jednaka prvobitnim davanjima u naravi. Među vlastelinstvima koja su si pomagala na različite načine, prednjačila su zadužena, a osobito založena, koja su kušala što više izmožditi založeno imanje. Zadnja prilika za uvođenje novotarija nudila im se sredinom 16. stoljeća, kada su s obzirom na ustaljivanje jedinstvenog poreznog sistema morala javiti prihode. Samovolji su bila izložena osobito seoska gospodarstva u slobodnoj sadnji gdje su vlastelinstva svake godine potvrđivala pravo na uživanje. — Mnoga vlastelinstva nisu se obazirala na »staru pravdu« te su pokušala ponovo uvesti naturalna davanja i povisiti novčane obaveze. Bez sustezanja su pak mogli lako tovariti i osjetne terete na nove krčevine, i to u tolikoj mjeri da su davanja od krčevina na mnogim mjestima premašivala redovne novčane obaveze starih imanja.

Analiza redovnih davanja koja je moguće za veliki dio slovenskog područja ustanoviti u pojedinostima pokazuje bitno povećane razlike između opterećenja podanika ne samo od vlastelinstava do vlastelinstava nego i unutar međa istih vlastelinstava.

Jake tendencije prema povisivanju opažaju se osobito kod *tereta tlake*. Oprosti od tlake, odnosno razne olakšice, potpuno su otpale. Porast tih obaveza bio je djelomice u vezi s porastom vlastelinskog činovništva koje su vlastelinstva u velikoj mjeri uzdržavala na račun podanika. Namještenici su u ime plaće dobivali i razne povlastice u naravi. U tu su vrstu u mnogo slučajeva išla i zemljišta. Obrađivanje te zemlje palo je dakako na leđa podanika. Od sredine 15. stoljeća zaredale su pritužbe protiv povećavanja tlake, npr. u Kunšperku, Brežicama, Žovneku, Beli Peči, u Primskovom. Rječit je primjer s vlastelinstva Rožek u Gorenjskom, gdje su morali podanici u šest mjeseci obaviti po sto dana tlake, pa su zato uzimali u Smedničko vlastelinstvo. Usprkos povisivanju radilo se uglavnom ipak o umjerenoj tlaci. — U duhu vremena vlastelinstva su dakako sve manje pretvarala obavezu tlake u novčani otkup.

Još su jače bili podanici izloženi samovolji pri namirivanju *privremenih obaveza* koje nisu bile upisane u urbar. Neka su vlastelinstva počela ponovno uvoditi »mrtvaščinu« (prinos za umrlog) — preko koje su prije prelazili, a kraj toga su im se i zahtjevi povećavali. U žalbi iz 1515. naveden je čak slučaj da je zemljišni vlastelin gotovo ispraznio kuću umrlog. Jako neujednačena je bila »primščina« (prinos kod primanja posjeda) na račun koje je, doduše, trebalo plaćati jednako kao pri prodaji seljačkog gospodarstva 15%, tj. deseti i dvadeseti »denarič« (novčić) od ocijenjene vrijednosti zemljišta. Neki su vlastelini baš u vezi s »primščinom« kovali kapital pogotovu u Koruškoj gdje je smio vlastelin gospodarstvom raspolagati slobodno ako se nije mogao pogoditi s nasljednicima umrlog. Slično su dizali »odselninu« (prinos za odseljenje) koja je u nekim slučajevima iznosila čak i dvije trećine imetka. — Unosno je bilo vršenje sudskih funkcija. Za svaki upis vlastelinstva su tražila taksu. Potpuno fiskalnog značenja bili su pokusi da se sistematski prenesu seljačka gospodarstva u za-

kupu u kupovna, što su izvodila uz priličan otpor podanika u šesnaestom stoljeću zemaljsko-kneževska vlastelinstva sa svrhom da bi plaćanjem visokih prinosa za kupnju oporavile zemaljsko-kneževske financije. — U vrijeme ranog kapitalizma razna su vlastelinstva na štetu podanika tražila izvor prihoda i u trgovini. Nisu bili izuzeci slučajevi da su morali podanici svome vlastelinu prodati po diktiranoj cijeni plodinu i prirast u stoci koja nije bila nužno potrebna za uzdržavanje obitelji.

b)

Pravo na *desetinu* sa prevagom novčane privrede dobilo je funkciju rente u koju su ulagali novac osim zemljišnih vlastelina i građani. Desetina je kao predmet kupovine, zamjene, zaloga itd. često mijenjala gospodara koji odavna nisu više bili samo crkvene osobe. Ponegdje je, doduše, zemljišnim vlastelinima uspjelo da si izbore u granicama svoga vlastelinstva i taj izvor dohotka, no općenito je vrijedilo da zemljišni i desetinski vlastelini nekog seljačkog gospodarstva nisu bili istovjetni. Na prostranim vlastelinstvima bilo je čak na desetke tuđe desetinske gospode. S povećavanjem krčevina na zemljištima u kolektivnom korišćenju u šesnaestom stoljeću pojavio se čitav niz pitanja. Ponegdje su seljaci zastupali stanovište da od krčevine, slično kao od prioranih brazda, nisu dužni davati desetinu, čemu su se dakako feudalski oštro suprotstavljali. Po zakonu goričke grofovije iz 1560. bile su krčevine oslobođene desetinskog opterećenja prvih deset godina. Trebalo je urediti i pitanje tko može ubirati desetinu na krčevini — ili tamošnji zemljišni vlastelin ili desetinski gospodin na selištu kojem je pripadala krčevina. Po kranjskom pokrajinskom običaju imao bi tu desetinu uživati desetinski gospodin odgovarajućeg selišta, no zemaljski knez je oko 1570. godine odredio da pripada desetina od krčevina velmoži zemaljskog suda. Pojava u nutarnjim predjelima Istre da se ponegdje davala desetina samo od novo urbariziranog zemljišta, a ujedno da su i inače ondje desetine u šesnaestom stoljeću neujednačeno posijane te su se ponegdje izmjenjivale sa stalno odmjerenim obavezanim davanjem zemljišnoj gospodi, nameće pitanje od kojih zemljišta se tamo davala desetina i kakve promjene je doživljavala. Čini se da se desetina, ukoliko je bila čvrsto odmjerena, ovdje-ondje pretvarala u obavezu prema zemljišnom vlastelinstvu.

S obzirom na predmete koje je pogađala desetina nije bilo jedinstva. U Štajerskoj su, npr., u šesnaestom stoljeću davali desetinu od ozime pšenice, dok jara pšenica nije bila opterećena. Isto tako ondje u pravilu nisu ubirali desetinu od heljde, dok su nasuprot u Kranjskoj opterećivali heljdu kao sjetvu na strništu. Seljaci su pokušali izbjeći tom opterećenju slično kao na krčevinama tako da su žito želi i odvozili po noći. — O načinu ubiranja desetine govori desetinski red za Kranjsku iz 1551. Prema tom tekstu seljaci bi običavali raditi malene desetinske snopove, i to od slabog žita; snopove bi puštali ležati na njivama u neredu zbog čega nije bila moguća kontrola. Desetinski red zato je određivao da podanici moraju pustiti požnjeveno žito na njivama 24 sata i to složeno po 60 snopova. Ukoliko desetinski gospodin nije preuzeo desetinu u roku od 24 sata, morao je seljak pustiti na njivi svaki deseti stog. Ako bi seljak odvezao žito prije roka, propao bi mu sav prinos. Teške kazne za neurednosti predviđao je i zakon goričke grofovije. Ukoliko bi seljak nepra-

vilno odmjerio desetinu ili predao slabije plodove, desetinski gospodin mogao je slijedeće godine sâm obaviti žetvu na desetinskom zemljištu i pustiti seljaku samo deseti dio.

c)

Na pragu novog vijeka na seljakova su se leđa gomilali tereti koje je naređivala pokrajina. S novom državnom organizacijom rasli su troškovi za uzdržavanje središnjih ureda, a u ništa manjoj mjeri za pokriće vojničkih izdataka — osobito uslijed rastuće turske opasnosti. Za pokriće tih troškova zemaljski je knez nalagao izvanredne poreze, i to uz odobrenje zemaljskih staleža. Osnovica za odmjeravanje vojničke i porezne obaveze bila je »gilta« (imenjska renta), koju su izračunali za svako zemljišno vlastelinstvo. Dok su isprva smjeli taj porez prebaciti samo u iznimnim slučajevima i na podanike, taj im je teret s vremenom postao pravilo. Visina poreza bila je vezana uz odobrenje zemaljskih staleža i u početku je mnogo kolebala. Količnik je s vremenom rastao. Dok su staleži tu i tamo odobravali samo trećinsku »giltu«, tj. svaki se je stanovnik pokrajine morao pobrinuti za plaćanje trećine svoje porezne osnovice, morao je npr. 1538. loški podanik plaćati cijelu giltu. Oko pedesetih godina šesnaestog stoljeća dalje je količnik dva i po, postao tako reći pravilo, a potpuno se ustalio u zadnjim desetljećima šesnaestog i u prvim desetljećima sedamnaestog stoljeća. S tim količnikom je realni teret podanika znatno narastao usprkos tome što je vrijednost novca pala. — Osim toga poreza pokrajina je uvodila još i nove neposredne poreze, kao porez na osobu (»tedenski denarič«), zatim »otkupninu« umjesto tlake pri gradnji Karlovca itd. — Poreze je ubirao zemljišni vlastelin koji se više puta uspio na taj način i temeljito okoristiti.

Usljed neposredne opasnosti u šesnaestom je stoljeću podanike pogađala i opća obrambena dužnost, iako plemstvo radi buntovničkog gibanja nije rado davalo podanicima u ruke oružje. Obrambena dužnost praktički je dolazila u obzir prije svega kao dužnost pripravnosti a predviđena je bila mobilizacija određenog postotka muškaraca koje su morali izdržavati oni koji su ostali kod kuće.

Položaj podanika se dakle na pragu novog vijeka osjetljivo pogoršao. Usljed rastućih opterećenja raslo je dakako među seljačkim slojem nezadovoljstvo koje je dovodilo do bune.

Zusammenfassung

DIE ENTWICKLUNG DER FEUDALRENTE IN DEN SLOWENISCHEN LÄNDERN BIS ZUM 16. JAHRHUNDERT

Mit der Ausweitung und Umbildung der Grundherrschaften wurde die gesamte slowenische bäuerliche Bevölkerung mit äußerst geringen Ausnahmen allmählich in einen einheitlichen grundherrlichen Untertanenstand übergeführt. Für diesen bestanden Verpflichtungen an die Grundherren, die Kirche und das Land.

Die Verbindlichkeiten gegenüber den Grundherren, zu denen die Fron und die ordentlichen beziehungsweise gelegentlichen Abgaben zählten, erlebten nach und nach manche Änderungen. Während im Frühstadium der Schwerpunkt auf der Fron lag, gingen mit dem Auflösen der Fronhofwirtschaft die Frondienste immer mehr zurück, gleichzeitig aber wuchsen die Naturalabgaben, um sich jedoch allmählich mehr und mehr in eine Geldrente zu verwandeln. Diese Entwicklung erfaßte aber die slowenischen Länder nicht gleichmäßig, denn es bestehen merkliche und wesentliche Unterschiede nicht nur zwischen den einzelnen Herrschaften, sondern auch innerhalb der Grenzen einer und derselben Herrschaft. Wegen empfindlicher Geldentwertung suchten die Herrschaften gegen Ende des Mittelalters neuerdings Naturalabgaben einzuführen, gleichzeitig aber auch die Geldverbindlichkeiten zu erhöhen und dies vor allem in Verbindung mit den gelegentlichen Abgaben. — Den Untertanen bürdeten auch die territorialen Grundherren als Eigentümer umfangreicher Wald- und Weideflächen besondere Lasten auf, dem Bauer kirchlicher Herrschaften aber noch außerdem die Vögte.

Empfindlich war der Zehent, der ursprünglich der Kirche zukam, aber schon früh ihren Händen zu entweichen begann; mit der überwiegenden Geldwirtschaft gewann der Zehent die Funktion einer Rente und wechselte als Gegenstand von Handelsgeschäften stark seine Herren.

An der Schwelle der Neuzeit belastete den Bauer immer mehr das Land und zwar in Verbindung mit der Erhaltung von Zentralbehörden und der Deckung militärischer Ausgaben. Während ursprünglich nur in Ausnahmefällen erlaubt war die Steuer auch auf die Untertanen zu überwälzen, wurde diese Belastung mit der Zeit Regel.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

5

U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske
seljačke bune

Z A G R E B

1 9 7 3

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi V

Izdavač

Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest

Za izdavača

Prof. dr Ljubo Boban

Prijevod

Benjamin Tolić, Miljen Šamšalović (njemački), dr Vlasta Vince (slovenski)
dr Geno Senečić (slovački)

Lektori

Stjepan Damjanović, Jasna Penzar

Korektor

Branko Erdeljac

Za sadržaj priloga odgovara autor